
BILI SO IZKORIŠČENI

Življenjske zgodbe iz obdobja med letoma 1941–1945

Alenka Simikič

225

IZVLEČEK

V prispevku so s pomočjo dokumentarnega in slikovnega gradiva predstavljeni spomini štirih ljudi na vojna leta 1941–1945. Prva je pripoved Emila Hostnika iz Gaja, ki je kot izgnanec vojno preživel na veleposestvu priseljenega romunskega Nemca, druga pripoved vsebuje del življenjske zgodbe Veronike Hostnik, rojene Derganc, na Ponikvah, danes živi v Gaju, ki je kot izgnanka del vojne preživela kot prisilna delavka v tovarni bombnikov v Kasslu. Tretja je pripoved Toneta Bukovinskega, rojenega na Koritnem, danes živi v Veliki Dolini, ki je vojno dočakal kot kraljevi gardist v Beogradu, preživel pa kot vojni ujetnik v Nemčiji. Četrta pa poleg življenjske zgodbe pripovedovalca Ludvika Krena, rojenega v Stari cerkvi na Kočevskem, preseljenega v Cerklje ob Krki, med vojno učitelja na Veliki Dolini, predstavlja tudi zgodbo družine Kren.

Ključne besede: Slovenija, etnologija, življenjske zgodbe, druga svetovna vojna, izgnanci, spomini

ABSTRACT

The article presents the memories of 1941–1945 war period as told by four people and is illustrated with documentary and pictorial material. The first story is that of Emil Hostnik from Gaj who lived through the war as an exile on the big property of a resettled Romanian German; the second one comprises a part of the life story of Veronika Hostnik, née Derganc, from Ponikve, who now lives in Gaj, and who exiled worked as a forced labourer in a bomber factory in Kassel. The third story is that of Tone Bukovinski, born in Koritno, who today lives in Velika Dolina. He was a prisoner of war in Germany and survived to see the beginning of the war as a Royal Guard in Belgrade. The fourth life story is that of Ludvik Kren, born in Stara cerkev in the Kočevje region, who has settled in Cerklje ob Krki; during the war he was a teacher in Velika Dolina and his story is also that of the Kren family.

Key words: Slovenia, ethnology, life stories, Second World War, exiles, memories

Uvod

Prispevek je nadaljevanje članka *Ponemčiti so jih hoteli*,¹ kjer sem zbrala pripovedi ljudi – med vojno otrok –, ki so jih skušali ponemčiti. Medtem ko sem v omenjenem

---

¹ Alenka Simikič: *Ponemčiti so jih hoteli*, v: *Etnolog* 10, 2000, str. 255–282.

članku pripovedi podkrepila s citati iz knjige Toneta Ferenca *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, se tokrat za to nisem odločila, ker bi marsikaj morala ponoviti, pa tudi spominov je glede na starost pripovedovalcev ob začetku vojne veliko več in ne potrebujejo podkrepitev in pojasnitev. Obdržala pa sem način posredovanja zgodb – njihovo vodilo zgodb je zopet dokumentarno in slikovno gradivo. Komentarje prepuščam bralcu. Moj osebni komentar vseh štirih zgodb je zajet v glavnem naslovu prispevka. Ko sem v lanskem letu nadaljevala z raziskovanjem oziroma boljše – zapisovanjem spominov iz časa druge svetovne vojne, sem imela samo en cilj: zapisati čim več zgodb ljudi, ki so bili v začetku vojne stari okoli dvajset let. Sicer je bil izbor informatorjev popolnoma naključen.

226 Emila Hostnika sem spoznala, ko je na travnikih poleg moje hiše nabiral zdravilna zelišča. Ker beseda na Koritnem mimogrede nanese na življenje v času izgnanstva, sva bila kaj hitro dogovorjena za intervju. Ko sem v juliju prišla k njemu, je svoje spomine dodala tudi njegova žena Veronika Hostnik.

Toneta Bukovinskega sem poznala že od prej, saj kljub svojim triinosemdesetim letom ne manjka skoraj na nobeni prireditvi – s harmoniko, kot pevec ali pa samo kot povabljenec, ki mu nikoli ne zmanjka šal. Ko sem ga zaprosila za intervju, na katerega je takoj pristal, nisem pričakovala, da ga bo začel z besedami: »Veste, jaz nisem bil izseljen, jaz sem bil v Nemčiji kot vojni ujetnik.« Rekla sem si: »Prav, zakaj pa ne. Tudi to bo verjetno zanimivo slišati.«

Ludvika Krena sem si želela spoznati, odkar sem delala intervju z Marijo Prah. S posredovanjem Ivana Kordiša, direktorja muzeja v Kočevju, sem v začetku letošnjega leta z njim uspela vzpostaviti stik. Po nekaj z moje strani odpovedanih srečanjih sva se dobila sredi aprila na njegovem domu v Žihpolju na Koroškem. Ko sem šla k njemu, sem pravzaprav pričakovala, da se bova več pogovarjala o njegovem življenju na Veliki Dolini, kjer je med vojno služboval kot učitelj, pa je na koncu nanese, da sem izvedela več o medvojnem življenju njegovih staršev kot o njegovem. Ludvik Kren je namreč zapisal vse, kar mu je mama pripovedovala o letih bivanja v Cerkljah ob Krki in izgonu iz Jugoslavije.

Štiri naključno zbrane zgodbe, deset ur posnetega materiala. Ko sem začela gradivo urejati, še nisem vedela, koliko skupnega imajo te tako različne zgodbe. Ko pa sem prišla do množice stičnih točk, so te postale tudi vodilo pri izbiri posredovanja dela spomina pripovedovalcev. Ostalo gradivo, ostali spomini bodo, upam, prišli na vrsto kdaj drugič.

Stičnih točk, razen tiste, ki je vsem skupna, ne bom navajala. Prepričana sem, da jih bo pozoren bralec našel sam. Vodilo zgodb je dokumentarno – slikovno gradivo. Tega sem ponekod dobila veliko, tako da sem imela težave pri izbiri, drugod malo ali nič, tako da sem si morala pomagati z gradivom iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja. Tako kot zgodovinska dejstva potrjujejo življenjske zgodbe, so tudi te vir za zgodovinarje in potrjujejo njihova dognanja. Zato sem se odločila, da jih posredujem kot take. Pripovedi so, kolikor se je le dalo, točno povzete, večinoma dobesedno. Domačih izrazov zaradi lažjega razumevanja v glavnem nisem uporabljala.

Vsem zgodbam skupna stična točka je zajeta v naslovu: *Bili so izkoriščeni*. Pa ne samo oni, katerih zgodbe so del tega prispevka, temveč tudi tisti, ki so del teh zgodb. Bili so izkoriščeni v imenu neke nore politike, norih idej in norih sanj. Imeli so to smolo, da so se znašli v primežu svetovne politike prve polovice dvajsetega stoletja.

S poznavanjem usod različnih ljudi, njihovih značajev, prispevamo tudi, kot pravi Ludvik Kren, k razumevanju drug drugega: »Da bomo imeli tako imenovani splošni mir na svetu, moramo najprej ustvariti majhne otoke miru. Morda se bodo tisti otoki sklenili z drugimi otoki. To je naša možnost.«²

Predvidevam, da pripovedi nikogar ne bodo pustile ravnodušnega in da bo narejen majhen korak v smeri ustvarjanja otokov miru. V imenu tega se opravičujem informatorjem, ki sem jim s svojim spraševanjem odprla stare rane, in se jim zahvaljujem 227 za zaupanje – ne samo meni, temveč tudi bralcem.

Emil Hostnik, rojen 1920, Gaj 9

Družina Hostnik – oče Janez (1882–1945), mama Katarina, rojena Črpič (1886–1964), sestra Veronika (1922–1999) so bili izseljeni 1. novembra 1941 v Spodnjo Šlezijo v lager Marklissa (Haus Seeblich), 1942. je šla vsa družina na delo v Hoff Rittergut Gruna, kjer so dočakali konec vojne. Oče je umrl na poti domov, na Poljskem v Czestochowi.

Kupoprodajna pogodba, original last Emila Hostnika, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

² A. Simikič, Terenski zapiski, Žihpolje, 12. 4. 2001.

»Nemci so nas izgnali leta '41, točno 1. 11. na sam Vse svet dan. Prišel je nemški vojak in je rekel: »Pakung, gremo!« Dal nam je nekaj ur časa, potem smo morali priti do Ribnice, do gostilne Petrič. Tam so nas naložili na tovornjake in nas odpeljati za Rajhenburg. S seboj smo vzeli le nekaj suhega mesa, eno »flašo« medu, osemliitrsko in to nam je bilo za na pot skoz potem do lagerja. S seboj nismo vzeli nobenih slik, vse je ostalo po steni, kot je bilo, edino vzeli smo vse dokumente od posestva, in ko smo se leta '45 v maju mesecu vračali, smo jih prinesli s seboj nazaj.«

228

Lager Marklissa, 1941. Fotografija last Emila Hostnika, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»To je bilo kot ena vila, lepa stavba, ne bom točno rekel s kolikimi sobami, tako nas je bilo notri enih pet, šest družin, vsaka v eni sobi, kuhinja je bila skupna. Tu so bili tudi sosedge Pinterjevi in Gajski. Mama je delala v kuhinji, mi pa smo mesec, dva čakali, kam nas bo ta njihova delavska borza razdelila. Potem so nas mlajše dali na delo k posestnikom. Tako so tudi mene dali k enemu v vas Gerlachseim. Tam sem bil en mesec in ko sem dobil samo 2 marki plače, sem se na to malenkost razjezil in sem se vrnil v lager.«

Emil Hostnik pri delu na kmetiji, Gerlachseim, 1942. Fotografija last Emila Hostnika, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Nekaj dni sem bil v lagerju, potem sem šel na delo k Elzi Kunzel. Tam sem delal šest mesecev. Na mesec sem dobil 37 mark plače. Potem sem dobil klic, da se vrnem nazaj v lager in od tam smo šli vsi skupaj, vsa družina na veleposestvo v Grunu.«

Delavci – ujetniki in izgnanci na posestvu. Hoff Rittergut Gruna, 1943. Na sliki je le del delavcev. V sredini šef dr. Hans Zshahman in njegova žena. V zadni vrsti tretji od desne Emil Hostnik. Fotografija last Emila Hostnika, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Doktor Zshahman je bil romunski Nemec in je bil tukaj naseljen. »Fejst« možakar je bil. Prej so bili tu Judi. Okoli 2000 ha (posesti) je bilo. Okrog 55, 60 ljudi je delalo tu – Francozi, Belgijci, Rusi, Ukrajinci, Poljaki, pa tudi Nemci. Mati in sestra sta delali na polju, oče pa je bil oskrbnik celega posestva. Tam smo dobili stanovanje – dve sobi, kuhinjo, »špajzico«. To so pripravili in prebelili Francozi, ujetniki. Potem nam je povedal Jean: »Ko smo vse to prebelili, mi je šef rekel, da pribijemo Hitlerjevo sliko na steno. Jaz se te slike nisem hotel dotakniti in je nisem hotel pribit. In jo je sam šef pribil.« In res je bila glavna slika v sobi Hitlerjeva.

230 Ukrajinci in Poljaki so imeli posebno kuharico, ki je kuhala za njih, naša družina pa se je sama oskrbovala. Pri šefu smo imeli »dopitat«, dodatek. Dal je prašiča, kruh in vso drobnarijo zastonj. To nismo nič plačali, smo imeli zastonj, ker smo pri njem delali. Ostalo je bilo na karte. Plače smo imeli po 37, 40 mark vsak. Za oblačila si moral dobiti »bezugshein«, dovolilnico. To je dal župan, potem si pa šel v konzum, pa si izbral in plačal.

Delali smo od sedme ali osme ure, razen v nedeljah. V soboto dopoldne se je kje kaj malega naredilo, popoldne pa je bilo čiščenje. Okoli »hofa«, po »hofu«, vse je moglo bit pometeno.«

Traktorführen schule. Oberglogow, Zgornja Šlezija, 1942. V zgornji vrsti drugi od desne Emil Hostnik, drugi od leve Rus Konstantin. Fotografija last Emila Hostnika, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Ko smo prišli na Gruno, je mene šef takoj dal, ko je videl da sem sposoben, v Oberglogow na tečaj za vožnjo traktorja in spoznavanje vseh poljedelskih strojev. Na tem tečaju sem bil en mesec. Potem sem vozil traktor, pa tudi pri drugih strojih sem bil »majster«. Posebno, ko je bila mlatva. Maja smo namlatili po osem do dvanajst vreč po

osemdeset kilogramov. Vsaka vreča je morala biti napolnjena in zapečatenjena. Potem smo morali vsako glavico strogo pobrat, pa v vreče, stehtat, napisat, zapakirat. To sem vse delal. Potem smo imeli tudi okrog pol hektarja rži posejane. Ali ta rž je bila posejana na širino 10 cm v razmaku 60 cm, da je lahko človek šel po vrstah, tako kot v koruzi. Potem smo imeli posebne šprice, tako kot injekcije in si moral izpod klasa lepo nežno prijet in zapičiti iglico notri in potem se je rž zroženičila. Tam na tistem posestvu se je izkoristila vsaka stvar. So bile gore krompirja, po 30, 40 metrov čez celo zimo na njivi, kjer je bil izkopen, s slamo in zemljo pokrite. Na spomlad se je šel pa krompir sortirat, ko je že klice imel. Bile so mašine, ki so to sortirale – droben posebej, debel posebej. Vse klice so šle posebej v vreče. Tako kot makove glavice, kot ržene glavice. Pa sem vprašal šefa, zakaj, saj je strupen. Pa je rekel: »Emil, narobe, tiho bodi. Iz tega delamo trup.« Tam nobena stvar ni bila za vreč.»

Emil Hostnik s sestro Veroniko in Rusinjo Nadjo. Hoffen Rittergut Gruna, 1943.
Fotografija last Emila Hostnika, Caj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Marca, ko se je bližala fronta, je šef ušel, meni pa je bilo naročeno, da do zadnjega skrbim za delavce. Skriti smo bili v kleti. Pa so prišli Rusi, pa so Nemci Ruse potisnili nazaj. Cel dan je bila strahovita borba. In kar naenkrat je to vse skupaj prenehalo, zaslišim zgoraj iznad kleti klic v ruščini: »Ve hadi, pridi!« Rusinja je prebledela in rekla: »Emilko hajdi, pejd navrh.« Jaz sem šel po krožnih stopnicah gor, kjer me je že čakal z naperjenim avtomatom ruski vojak. Vprašal me je, katere narodnosti sem in sem odgovoril: »Jugoslovan«. Puška se je povesila, potem me je vprašal, koliko jih je še notri in da naj gredo vsi ven. In tako so prišli vsi ven, tudi Rusinja. Ko je uzrl Rusinjo, je rekel v ruščini: »Job tvojo dušo mač, kaj si šla tukaj Nemcem delat, kaj nimamo v Rusiji dost dela. Sedaj te lahko ustrelim.« Rusinja je skoro padla skupaj, pene so ji 232 pririle na usta in kaj je bilo potem z njo, ne vem.«

Janez Hostnik, lager Marklissa, 1941.
Oče Emila Hostnika, slikan v lagerju za
identifikacijo. Fotografija last Emila Hostnika,
Gaj 9. Kopija v arhivu SEM. (prva stran)

(druga stran)

»Oče je zbolel v Nemčiji. Doma je že imel astmo, edino to bolezen je imel, težko je dihal, hitro ni mogel hoditi. Ko je bil zopet napad, smo tako očeta vzeli na voziček in smo šli preko dvorišča; nikjer ograje, vse razbito, cerkve nikjer, pokopališče same luknje, jame, mrliči vsi razmetani, tiste deske od trug vse razmetane, vse razbito. Po cesti zgaženi ljudje od tankov, mrtvi. Glave so bile tako sprešane kot veliko rešeto. In ko je oče vse to videl, je padel v nezavest. Dvakrat so nas ustavili, predno smo prišli v bližino Leibniza. Tam je bilo treba pa prespat, ker je bil že mrak. Zabili smo se v eno pol porušeno stavbo. Rusi so nas začeli oblegati, ker je bila notri tudi moja sestra. Njihov predpostavljeno je to videl in je rekel, da bo on čuval. Drugo jutro smo šli naprej in tako smo prišli do mesta Gerlitz in zvedeli, da je tukaj zbiralni center vseh nacij. V tistem trenutku je pripeljal ruski džip s štirimi oficirji in kot že prejšnji dan, spet pištola takoj meni na prsa in vprašanje: »Kuda? Čoza nacije?« Kam? Katere narodnosti? Sem rekel: »Jugoslovan«. Potem me je vprašal, zakaj nismo označeni, da smo Jugoslovani. Povedal je, kakšna je naša zastava s peterokrako zvezdo. Jaz sem to naredil na hitro in prilepil na rokav, da ni bilo treba več odgovarjati Rusom, da so videli, katere nacije smo. Gremo naprej, je zgledalo kot kasarna z železno ograjo spredaj. Tam je stal na vratih stražar in mi je pomignil s prstom, da pridem tja. Ko sem prišel, je odprl vrata, me porinil notri in vrata zaprl. Oče je to videl, zlezal počasi z vozička dol, da mi bo podal roko. Stražar je zavpil očetu: »Odstrani se!« Midva sva šla kljub njegovemu opozorilu drug proti drugemu. Še enkrat je zavpil in potisnil naboj v cev svoje puške. In tako si nisva z očetom dala na zadnjem razstanku rok. Nikoli več. Mama, oče in sestra so šli naprej na Poljsko do Czestochowe, spet do zbiralnega mesta, kjer je oče umrl in kjer je tudi pokopan.

Jaz sem ostal tukaj, v tem lagerju, še dva dni. Čujte, tukaj je še veliko za povedat o teh dveh dneh. Potem sem slišal, da je tukaj zbiralni lager, sem pa pobegnil v tisti lager, kjer ni bilo dosti naših ljudi. Tam je manjkalo vojakov za stražo in so me dali za razvodnika straže. Od tukaj sem jo pa pobrisal v zbiralni lager za Slovenijo. Čez Srbijo, Hrvaško. Med potjo so mi ukradli čevlje in tako sem prišel bos do hrvaške meje. Tam so bili moji prijatelji in mi eden pove, da sta mati in sestra tudi na poti in mi je rekel: »Sam veš kaj, Emil, bom kar raven, ne bom nič ovinkaril – očeta ti pa ne bo, oče ti je umrl čisto drugje.« Prišel sem domov, vse opustošeno, nikjer nikogar, hiša napol porušena, brez oken, brez vrat, polno slame, hram požgan.«

Veronika Derganc, poročena Hostnik, rojena 1922 na Ponikvah, Gaj 9

Družina Derganc – oče Martin (1880–1953), mama Barica (1880–1953), sestra Ana Derganc, poročena Galič (1913–1990), svak Jože Galič (1908–1988), nečakinja Jožefa (1939–1941), nečak Franc (1936), v Nemčiji rojen Marjan (1945). Izseleni so bili 6. decembra 1941 v Rudolstadt, 1942 so jih poslali v zbirni center v Bad Blankenburg, od tam v Kassel, po bombnem napadu 22. 10. 1944 na Kassel pa so jih kazensko preselili v Schwarz pri Rudolstadtu. V prvem taborišču je umrla nečakinja.

234

Rajhenburg, okoli 1940. Foto: V. Kramarič, iz arhiva SEM

»Rajhenburg je bil že prazen, ko smo mi prišli 6. decembra. Šest družin nas je do takrat ostalo na Ponikvah, ker smo morali skrbeti za družino. Potem je pa sosed Gajski pobegnil čez mejo in so nas v dveh dneh izselili. V Rajhenburgu smo bili en teden. Ni se nas za en transport nabralo. Pa smo med tem pobegnili. Eden je imel škarje za žico, pa je luknjo naredil. Kar nas je bilo mlajših, smo pobegnili domov, živali polovili in spekli kruh, da smo si za jest vzeli. Na Rajhenburgu smo bili brez hrane, niti niso kuhali za nas. Nazaj smo šli s strahom, fantje precej okajeni, me s polnimi jerbasi pečenih kokoši in kruha. Čez tisto luknjo nismo mogli in je rekel Bašič Miško: »Tiho bit, za popevat: Ko zdaj gremo, ko zdaj gremo, nazaj še pridemo.« In smo šli na vhod, nas je vratar vprašal, kam gremo in smo rekli, da v Nemčijo. Pa nas je spustil notri. Tako smo imeli za cel transport hrane.«

Veronika Derganc, Rudolstadt, 6. 6. 1942. Fotografija last
Veronike Hostnik, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM

»Iz Rudolstadta eno uro z avtobusom je bil grad in tam je bil lager. Saj je bil kar v redu. Lagerführer je mene in še tri druge punce izbral za delo v kuhinji. Tam sem delala deset mesecev. Je bilo težko, je bilo treba za dvesto ljudi delati. Tri dni pred božičem je umrla punčka od sestre. 22 mesecev je bila stara. Hudo pljučnico je dobila in je umrla. Lagerführer nam je takrat tako stal ob strani. Najprej nas je nagovarjal, da bi jo sežgali in bi si pepel vzeli, pa nismo mogli narediti tega. Potem je pa prinesel trugico in je sam položil tega otroka notri in same solze so mu tekle. Hansen Wunderlecht se je pisal. 2,20 metra je bil visok, debel, dolgo pipo je imel. Sama dobrota ga je bila. Ni bil »žleht«. Nobenega ni strahoval, nobenega ni kaznoval. Po desetih mesecih je ta lager razpadel. Ostali so samo ponemčeni Romuni, Slovenci smo pa šli. Eni so šli na kmete, nas pa so določili za delo v tovarni avionov v Kasslu. Naša družina je šla najprej v Bad Blankenburg. Tam je bil zbirni center, od tam so jih pošiljali na vse strani. Tam smo bili en teden. Bilo je zelo hudo. Vsi narodi sveta so bili tam notri, v eni kinodvorani. Od tam so nas poslali v Munden – jaz se ne spomnim več vseh teh lagerjev. V vsakemu smo bili po dve, tri noči, vse komisije so nas pregledale, dokler nismo končno prišli v Kassel.«

Notranjščina barake v lagerju, Kassel, 1944. leta. Za mizo sedijo od leve proti desni Martin Galič, nečak Veronike Hostnik, mama Barica Derganc in oče Martin Derganc ter svak Janez Galič. Na steni visi posoda in okrasje od doma. Fotografija last Veronike Hostnik, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Ko smo prišli v Kassel, smo se iz železniške postaje pol ure vozili v hrib Oberzwiren. Smo rekli, saj tukaj ni nič, kaj bomo tukaj. Potem smo pa videli, da je cel hrib poln barak. Ljudje so prihajali z dela, nismo videli od kod, nič ni bilo videti. Vse je bilo v hosti, ogromne tovarne. Tu sem nekaj časa pospravljala, potem so me dali delat na kontrolo. 21 mesecev sem bila tehničarka – kontroler v tej tovarni. Predno so me dali delat, so me poklicali v kasarno in mi povedali, da je to odgovorno delo. Na vsak avion je prišel en tak kos, »kugelring«, ki je moral biti prav privit, in na kos sem morala pritisniti svojo številko, če bi se avion ponesrečil po moji krivdi, bi to takoj vedeli. Je rekel: »Tukaj nimamo kaj govoriti. Smrt!« Seveda sem se ustrašila in sem se tako poglobila v delo, da sem ga v dveh mesecih popolnoma obvladala in sem potem delala samostojno. Zanimivo – številka na tisti plaketki, ki smo jo imeli, ko smo šli v tovarno, je bila 22208, karta, ki smo jo žigosali, ko smo šli notri, je imela številko 1208, ta, ki sem jo pa pritiskala na material, je bila pa 208. Tako sem delala do bombardiranja Kassla. Bombardirati so začeli že v začetku 1943. leta. Tam, kjer sem jaz delala, je visela ura in pod uro škatla z lučkami – 1, 2, 3, 4, 5, 6. Ko se je prižgala 1, je pomenilo, da so pri meji avioni, ko se je 5, so že sirene »svirale«, na 6 je pa že padalo. Oktobra 1944 so bombardirali tovarno. Pod nami so delali ruski ujetniki pri mašinah. Samo mezgo so nosili ven. Tisto so potem zrušili, 22. oktobra pa je bil napad na Kassel. Kako smo bili veseli, smo mislili, sedaj bo pa konec. Ko je bilo to vse zbombardirano, nismo imeli več dela in smo nekaj dni tam čakali. Potem so pa poklicali mojega očeta v pisarno. Tam so mu dali dokument, na katerem je bilo napisano, da s podpisom izjavlja za vso družino, da nas lahko ponemčijo. Da nas bodo dali v privatno stanovanje, da bomo dobili

službe in vse udobnosti, so mu obljubljali. On pa tak, sključen, suh, se je dvignil, da je bil še večji, in je rekel: »Ne, jaz in moja družina smo Slovenci in bomo Slovenci.« Tisti je pa udaril po mizi in so nas odpeljali v zadnje taborišče, v Schwarzza pri Rudolstadt. Tam je bila tovarna celuloze.«

Veronika Derganc, poročena Hostnik,
1949. leta. Fotografija last Veronike
Hostnik, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»To je bil ujetniški lager. Tam je bilo zaprtih 200 ljudi, 200 Slovencev. Polno uši in stenic. Ograjeno je bilo z žico. So rekli, da je elektrika notri. Tam je bilo zelo slabo. Za jesti smo dobili juho – kolerabo, peso, vse zmleto in mišje glave ter ušesa notri. To nismo mogli jest pod nobenim pogojem.

Vsak dan sem delala dvanajst ur. Dva dni ponoči, dva dni podnevi. Brez kruha, brez vsega. Nisem več vedla, kdo sem, kaj sem. Tako sem neko noč hodila po cesti, nočno delo sem imela in mi je »majster« dovolil, da grem za nekaj minut ven in sem videla, da je polna luna. Pa sem rekla: »O luna, spremeni se v hleb kruha in padi pred mene. Samo enkrat, pa če siješ kdaj ali pa nikdar več.« Tega ne pozabim nikoli. To je bila želja mladega človeka, 20 let starega človeka. »Majster« me je vprašal, kaj govorim. Pa sem mu povedala, da govorim luni, naj se spremeni v kruh. Rekel je: »Tiho bodi, si pridna, jutri boš dobila dodatno karto.« Drugi dan sem dobila dodatno karto samo z mojim imenom, ne pa s tistimi točkami, ki so bile za kruh. To je bilo tako razočaranje! Potem sem pa nehala delat. Usedla sem se, »majster« je prišel, jaz sem pa rekla: »Ne, jaz sem lačna, lačna.« Šel je po »obermajstra«. Pravi: »Boš delala?« »Ne bom delala.« Potem je ostale poslal ven in je rekel, da se bova pogovorila. Spraševal me je, od kod sem in rekel: »Poslušaj, kmalu bo tega konec. Začni delat, da ne boš ustreljena, škoda te je.« Pa sem tako naredila. Šla sem k stroju, on pa je s solznimi očmi šel po stopnicah

in rekel: »Vidite, lepa beseda kaj je naredila.« Jaz sem od takrat dalje delala in nisem več kart dobivala. Pa je bilo mesec, dva, ko je bilo vojne konec.

Tovarno so bombardirali, mi smo bežali v bunker. Nemci nam niso več dajali jest, hoteli so nas odpeljati v Buchenwald, v krematorij. In ko smo tako bili v bunkerju, je prišel Poljak in je vpil: »Ne dajte se na kamione, ne dajte se, ker vas peljejo v krematorij!« Kamioni so bili zunaj, mi smo se pa uprli in nismo šli ven. Potem so pa prišli Amerikanci, so zavzeli tovarno in nas. »Vsi dol,« je prišlo povelje, »vsi morate iti na lagersko dvorišče.« No, ko smo prišli dol, je eden vprašal: »Kaj želite? Kaj hočete? Kdo ste?« Moj oče je povedal, da smo Jugoslovani. »In kaj hočete?« 200 grl je zavpilo: »Kruh!« 18. marca so nas zajeli, pa od oktobra je trajalo. Od oktobra do marca brez kruha.«

238

Ana Derganc in Elda Vogrinc, okoli leta 1935. Foto last Veronike Hostnik, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»6. januarja 1945 je pa sestra rodila. Hitro so jo naložili, peljali v bolnico. Drugo jutro pa kriči tam medicinska sestra, ki je bila v lagerju: »Gospa Galič je rodila črnega cigana!« Je bil otrok tako črn, črne laske je imel, dolge. Tako lep otrok je bil. Sedaj živi v Ljubljani, Marjan je.

Mi smo že prej hranili, ko bo ona rodila, dekice, pa sestra iz Kölna je nekaj poslala, 20 dag govedine smo imeli, pa je mama juho skuhala in sem jo nesla v bolnico, kjer je ona ležala. Ko sem prišla tja, sem vidla dve postelji. Nič ni bilo gor, le vsaka je imela na sebi črn koc – odejo. Spodaj je bila pa mreža in na mreži sta ležali, na sredi mreže je bila pa taka odprtina narejena in pod to odprtino je bila zlivka. Nič ni imela na sebi, kri ji je tekla dol. Mrzlo pa je bilo 6. januarja; tam so hude zime. Na sredi sobe je bilo pa vedro s kolerabo in krompirjem, tako, kakor smo mi dobivali. Ona

pa niti kaplje mleka. Pa smo jo pripeljali domov. In ko smo bili v bunkerju, me je prosila: »Veronika, tako lepo te prosim, pojdi po mleko, pa če se bo zgodilo, ne vem kaj.« Mleko se je dobilo v vasi, v eni mlekarni. In sem šla in sem videla avion na trgu, sem naletela na fronto. So bili Amerikanci in so mi pokazali, naj se vležem. So padali »filzni« po meni, ko so streljali eden na drugega. Po trebuhu sem šla, daleč, kot bi šla od Gaja v Mladene in sem dobila tam mleko in ga prinesla za otroka nazaj. Sestra je pa hranila tiste stare kekse in jih namakala, pa otroka hranila, da ga je preživela.«

Anica Petelinc, lastnica gostilne Pod skalco, Ljubljana, 1947. Fotografija last Veronike Hostnik, Gaj 9. Kopija v arhivu SEM.

»Potem smo se zbrali, pa smo šli, ne vem preko katerih lagerjev vse, da smo prišli v Bamberg. Tam smo bili skoraj teden dni. Tam niso vedeli, kam z nami. Eni so bili zato, da nas pošljejo v Beograd, končno se je eden odločil, da nas pošljejo na Jesenice. Prišli smo skozi tunel Rozental. Na tem tunelu so bile zastave, ena je bila rdeča, ena trobojnica. Pred predorom je stal človek in grdo gledal. »Šta ste vi jedne svinje? Od kud dolazite?« In tako so nas sprejeli. To je bil preplah za nas. Pa si prišel v svojo zemljo...

Na Jesenicah so hoteli, da oddamo vse papirje. Starejši so jih skrili, nekateri so jih oddali in jih nikdar več videli, niti slišali o njih. Bog ve, kdo je »kasiral« na ta račun in koga in kaj. Tam so bila tudi dekleta, take uniforme so imele kot medicinske sestre, pa so kolo plesale, pa popevale: »Bratje le k soncu svobodi!« Za nas je bil to vse šok.

Potem so nas poslali v Kamnik, v zbirno taborišče. Tam so nas vse pregledali. Vso obleko so prekuhali. Moj oče je imel takrat krvavo grižo. Prosil je, da ne povedat, da naj ga domov prinesemo. Čistilka, ki je notri čistila, pa je vprašala, kaj je očetu. Pa sem rekla: »Krvavo grižo ima, sam ne nikomur povedat.« Je rekla ona: »A imate kaj, ko prihajate iz Nemčije, Erzatzh Caffee?« To je kot Divka. Je rekla, naj očeta s tem z žličo nahranim, suhega, pa vodo naj čez spije. In sem tako naredila in je čez tri dni vstal,

tako da nas je lahko v koraku spremljal. Da ga ni bilo treba nosit. V Kamniku smo bili en mesec, do julija. Potem smo šli pa v Ljubljano in smo v Šiški noč in dan stali, niso vedeli, kaj z nami. Takrat sem šla obiskat svojo prijateljico, s katero sva si vsa štiri leta pisale. Ona je šla že z dvanajstimi leti od doma, ker je bila taka revščina. Pa sem jo poiskala. Gospodinja pa mi je rekla: »Odločite se, pridite k nam v službo. Meni manjka ena.« Odločila sem se in leta 1947 šla v Ljubljano delat v gostilno Pod skalco.«

Anton Bukovinski, rojen 1918 na Koritnem, Velika Dolina Ia

240

Kot kraljevi gardist aprila 1941 zajet v Šabcu, odpeljan v vojno ujetništvo v taborišče Landsdorf 8B, kot vojni ujetnik delal od leta 1941 na kmetijah v Steindorfu in Schweindorfu, Zgornja Šlezija. Na Koritno se je iz vojnega ujetništva vrnil 3. junija 1945. leta. Družina – oče, mati, štirje bratje in pet sester je bila 1. novembra 1941. leta izgnana v lager Pilgramshain, Spodnja Šlezija.

Anton Bukovinski, Beograd, 1941. leta. Anton Bukovinski je služil v kraljevi gardi od leta 1939 do leta 1941. Fotografija last Antona Bukovinskega, Velika Dolina Ia. Kopija v arhivu SEM.

»Ker je bila mobilizacija, so nas pripeljali na »logorovanje« in smo si morali takoj postaviti šotore. V jutru, ko smo vstali, niti enega predpostavljenega nismo več videli. Potem so pa drugi prišli in rekli: »Dragi prijatelji vojaki, zdaj je vojna tukaj, to je mobilizacija in mi smo zdaj vaši predpostavljeni. To je komandant, to je komandir, to je to, to je to.« Čisto drugo osebje in tako lepo so govorili s teboj, kot da se z atom pogovarjaš. Prej vojak ni smel z oficirjem govorit. Tako smo šli naprej. Fronta je bila tam, to ni dolgo trajalo in smo bili v Srem prestavljeni. Tam smo bili čez noč, potem je

spet prišel premik; nemška vojska je hitro napredovala. Tako da smo bežali, bežali. Ponoči smo se premikali, podnevi smo bili v gozdu. Potem smo šli iz Srema proti Beogradu. Ko smo prišli v Pančevo, kjer je bilo potrebno čez most v Beograd, se je naenkrat vse ustavilo, ker so rekli, da bo šel most v zrak. Naš komandir je zahteval, da še pet minut počakajo, da bo šla garda preko. Most je bil pa tako poln, kot šibice v škatlici, ljudje z otroki, na rokah – vse je bežalo, ker so takrat bombardirali Beograd. Oficir je rekel: »To je vježba.« Vrag je bila vežba, kar naenkrat je bilo vse v dimu. Tako smo prišli do tega mostu in je prišlo povelje: »U marš, u maršu čez most!« S konji smo šli, kar po ljudeh. Imel sem srečo, naš prvi del je bil preko, ko je zagrmelo. Samo strahotno se je zamajalo, zagrmelo, most se je sesul. Samo krvave pene so šle ven iz Donave, nič drugega. Most je bil še poln, tudi polovica garde je bila še gor. Tukaj je bil moj kolega, Bišeničev iz Ponikev, ki je v Beogradu služil, je bil sanitejec in je to videl. Nekako se mu je posrečilo, da je prišel domov, pa je doma povedal mojemu dekletu, zdaj je žena: »Tončka ni več. Njegov dom je v Donavi. Bil je na mostu, pa ga je dol vrglo. To sem jaz videl. To je resnica.« Moja punca je tekla moji mami povedat, kaj se je zgodilo. Ko so moji zvedeli, da sem jaz utonil v Donavi, so mama šli k župniku, pa so plačali dve maši zadušnici. No, po nekaj mesecih pa sem se iz Nemčije javil.

Vojsko so razpustili. Orožje smo morali odložiti. Sklicali so nas skupaj in nam rekli, naj gremo domov. Vprašal sem, v katero smer naj grem, da bi prišel kdaj do Slovenije. Pravi: »Zdaj kreči tu, da dodeš uz Savo. Prema Šabcu, kad se dočepaš Save, e, onda češ se orientirati. To ti bit će najlakše.« Bilo nas je nekaj, ki smo tako šli. Tisoče Nemcev smo srečali, nihče ni nič rekel; vsi smo mogli inet bele robce na kapi, da se predajaš, da nisi sumljiv. Ko smo prišli v Šabac, pa je stala straža in nas odpeljala v kasarno. Tam je bilo zbirališče, potem so nas pa v ujetništvo odpeljali.

Najprej so nas ločili po veroizpovedi – katolike, pravoslavne, muslimane. Veliko jih je šlo h katolikom. Tam nas je bila cela grupa in so nas odpeljali na postajo, na vagon. Fantje so vriskali, da gremo domov. Pravim kolegu: »A domov? To je nemški vagon, so orli gor. Ne verjamem, da gremo domov.« Seveda smo šli noter, saj nas nihče niti ni nič vprašal. Štiriinšestdeset nas je bilo v enem živinskem vagonu. Kot šibice v škatlici smo stali. Zapečatili so vagon, nihče ni mogel več blizu. Na madžarski meji so odprli vagon, da so nas prešteli, nato so vagon nazaj zaplombirali. V Szombathelyju smo stali menda dan in noč. Od Rdečega križa smo dobili v vsak vagon po tri, štiri skodelice čaja. Šestdeset ljudi je bilo, veste, kako smo žlice šteli! Potem smo zopet stali na Dunaju, kjer smo si smeli iz pipe vode natočiti. Med tem časom so nam trije že umrli od lakote. Tako smo porabili skoraj pet ali šest dni, da smo prišli do tam, kjer je bil lager. Smo šli ven iz vagonov, smo bili čisto slepi. Nismo vedeli, ali je večer ali je luč, sonce. Trije po trije smo se morali en drugega držati. Ob cesti so bile ženske z otroci in vpile. Po tleh so pobirale prah pa pesek, pa so v nas metale in pljuvale. Si bil ponižan do skrajnosti. Tako smo prišli na neko poljano, so nas pregledali in nam vse pobrali. Tam je bilo že toliko ujetnikov – lager Landsdorf 8B, da so nas dali v ogrado. Ja, mi smo bili ograjenci, zaprti tako, kot sedaj zaprejo ovce in živino. Na štirih straneh so bile visoke stražarnice, take kot jih imajo lovci, pa plot je bil okoli. Ko smo prišli tja, smo se začeli pasti. Tisto travo smo popasli mimogrede. Od začetka smo bili še malo

prevzetni – regrat, deteljica – tisto je še šlo. Ko si se pa trave najedel, je pa tako pekilo, še povračal si.

Nič ni bilo pripravljeno za nas. Smo morali sami barake zgraditi. Vsak večer smo morali obleko in obutev oddati, samo v gatah, v srajci si ostal. Ob enajsti uri pa naenkrat luč: »Vstani, v zbor!« Vsi bos, goli. Vsako noč ob enajsti uri se je štel. Včasih je prišel takoj štet, včasih smo čakali pol ure.

242 Vsako jutro je bilo treba mrtve ven nositi. So pomrli, od lakote. To je bilo že več kot teden dni, skoraj štirinajst dni, ko smo se tiste trave napasli. Saj je bila še lepa trava, ampak za ogrado. Potem pa je prišlo povelje, da gre vsak dan deset fantov lahko s stražarjem v hosto, kjer je bukev ozelenela. Tam si se pa najedel, pa še za srajco natlačil, da si nesel kolegom notri, saj nisi vsak dan prišel na vrsto. Bukovo listje je bilo dobro, tako sem ga z apetitom jedel, da je bilo veselje. To nam je dušo privezalo. Tako je bilo v začetku, potem smo pa dobili po tri krompirje na dan, nato pa juho, še kasneje, čez kakšen teden, pa »kunstbrot« – umetni kruh, tak kot »cegu«. Imeli smo tiste pasje svetince in po deset številčk je šlo na kilo kruha.«

Vojni ujetniki, Steinsdorf, Zgornja Šlezija, 1942. leta. S harmoniko Anton Bukovinski, s kitaro Jože Kržan. Fotografija last Antona Bukovinskega, Velika Dolina 1a. Kopija v arhivu SEM.

»Nekega jutra, ko smo stali v zboru, pa je prišel tolmač povedati, da nas bodo nekaj dali ven na delo, na kmetije delati. Je rekel, naj nas dvajset izstopi. Bilo nas je več, pa nas je dvajset izbral in jaz sem bil zraven. »Hvala Bogu,« sem si rekel, »če pridem na kmetijo delati. Tam bo kaj za pod zob.« Vsi smo bili srečni, da gremo tja. Dali so nam rezervno vojaško perilo, pa »obojke«, »šufarice«. Pa še eno brisačo, da smo imeli dve, in delovno obleko. To so bile francoske uniforme. Dobili smo še vsak lesene cokle

»holzschue« in smo šli na vlak. Odpeljali so nas v Steindorf, okrožje Neisse. Tam so nas stražarji odpeljali k županu na dvorišče. Smo bili že v strahu, kaj bo. Je začel vpiti na nas: »Prekleti banditi!« To sem razumel. Je kazal, da smo streljali njihove fante. No, potem se je malo umiril in začel kazati, kaj bomo delali. To je kar z rokami kazal. Je pokazal koso, pa smo vsi roke dvignili, pa hlev, in rekel: »Mu.« »O«, sem si rekel, »Bog daj, da bi do mleka prišel.« Vsi smo roke dvignili. Potem je pa prišel po cesti en možak in je imel v rokah precej velik zvonec. Pa je zvonil, ko je šel po cesti in vpil. Je klical vse tiste, ki so se prijavili, da bodo vzeli ujetnike na delo, da se zberejo v lagerju, ki je bil pripravljen za nas. So tudi nas odpeljali tja, postavili v vrsto. Župan je šel zraven, pa žandar tudi. Tam smo morali pa listke vleč. Na listku je bilo napisano, h kateremu kmetu boš šel. Ja, žrebanje. Kmetje so stali na stopnicah, nas gledali, žandar pa nam je listke dajal. Ko si listek potegnil, je povedal ime, pa je tisti kmet prišel, pa te je vzel in odpeljal. Pogovarjala sva se s kolegom, Suhadolnik. Jaka iz Novega mesta je bil, bog ve, kaj bova naletela. Je rekel: »Veš Tone, jaz bi pa najrajši tistega, ki cigaro kadi.« Je bil strašen kadilec. A ni imel srečo, da je ravno tistega potegnil! No, potem sem pa jaz potegnil, sem dobil starega dedca. Brado je nosil, tako v »špic«, sem videl, da je dosti pošten človek – Teodor Hose se je pisal. Odpeljal me je k sebi domov. Tam sem dobil slamarico, pa deko za v lager. Pridem h gospodarju, vidim lepe »štale«, živino. Takih »štal« pri nas včasih nisi videl. Potem mi je pa nekaj pripovedoval, pa nisem vedel, kaj. Kako so bili prebrisani! Hotel je vedeti moje ime, pa je pokazal eno žensko in rekel »Marta« pa drugo »Marija« pa še sebe »Teodor« pa mene. »A,« sem si mislil, »ime.« »Anton sem.« »O, gut, Anton, gut, gut.« Potem je pa kos kruha odrezal, pa namazal. Prvič sem kruh jedel. »Sem do kruha prišel, hvala Bogu, da sem zunaj.« Sem kruh pojedel, predno so mi kavo nalili. Ko sem tisto pojedel, pa šef reče: »Bi še?« Roke sem skupaj dal: »Ja, prosim.« Takrat sem videl, da so mu solze kanle. Nisem vedel, zakaj. Nato je poklical Poljaka, Johana. On je bil že dalj časa tam, je že nemško znal, pa mu je rekel, naj me kaj vpraša, če se bova midva kaj razumela. Pa sva se, s Poljakom se že da nekaj razumet. Rekel je Johanu, naj pove, da bi mi prav rad še dal kos kruha, pa je stražar naročil, da ne smemo preveč jest, ker smo na smrt sestradani, da si moramo počasi opomoči.

Tam sem bil dve leti. Potem sem pa dobil premestitev, ker je domači sin bil ranjen in je bil na bolniški doma. So takoj mene stran vzeli in me dali v sosednjo vas Schweindorf h krčmarju Langer Emilu. Šef, Teodor Hose, je rekel, da me ne bi rad stran dal; rad me je imel. Dober je bil, tudi zame je bil dober. Sočuten možak je bil. Pa mi je rekel, da mi tam ne bo krivice, da je dobra hiša, kamor bom šel. No, tam sem bil, ko sem bil na civil spuščen. Vodil sem se še vedno kot vojni ujetnik, ampak ker so me računali kot folksdojčerja, sem smel ven, v cerkev, v kino. Nisem hodil več v lager spat, nisem več uniforme nosil. Ravno tako sem se moral razdolžiti, kot pri vojaki. Mi je gospodar obleko dal, potem jo je pa brat iz lagerja prinesel.

Teodor Hose me je želel imeti nazaj in ko je njegov sin po letu dni moral nazaj v vojsko, je zaprosil mene nazaj. Tako sem nazaj šel. »Fajn« mi je bilo pri njem. Ogromno dela, ampak nihče me ni maltretiral. Šef je kmalu umrl, tako da smo sami ostali, potem pa je ruska vojska prišla.

Družina Bukovinski, Pilgrimsheim, 1942. leta. Od leve proti desni brat Pepi, Tone Bukovinski, sestra Micka, brat Martin, sestra Olga, brat Lojze, brat Franc. Sedita oče Martin in mama Marija. Poleg očeta od leve proti desni sestra Zalka, nato sestra Milka, ob mami sestra Tilka. Fotografija last Antona Bukovinskega, Velika Dolina 1a. Kopija v arhivu SEM.

»Uredba lagerska je bila, da se ne sme domov pisat. Doma pa so se že maše brale za menoj, pa sem študiral, kako bi jaz prišel do tega, da bi se domov javil. Pa sva se s Poljakom na njivi pogovarjala in je rekel, da bo on prinesel pismo, ga na pošto dal in ne bo nihče vedel, samo midva. Ja sem pisal domov: »Sem v Nemčiji, živ in zdrav, napišite mi samo par besed, ker ne smem pisat.« Doma so ponoreli, ko so dobili pismo. »To je Tončetova pošta, to je njegov podpis!« Mama so mi potem tako vizitko, ne pismo, kmalu napisali.

Sva bila s Poljakom na njivi, je celo prepoldne obračal papir, pa čital, pa ni znal prečitati. Sem rekel: »Že ta papir obračaš celega poldneva.« Je rekel: »To imam eno pismo, ki ga ne znam prečitati.« Vsedem se, pregledam, pa vidim, da je to mama napisala. Mislil sem, da me bo kap. No, na sosedovi njivi je bil pa drug kolega in kaj me ni vrag zmotil, nisem mogel molčat, sem povedal, da sem dobil pismo od mame. To je bilo, kot bi strela počila. Ko smo prišli v lager, jih je že pet vedelo. Posebna zgodba je, kako sem se strela rešil.

Potem, kasneje, pa smo dobili dovoljenje, da smo smeli domov pisat, preko lagerja. Tako sem dobil od doma pismo, ki mi ga je brat pisal. »Tonček, bodi potolažen, gremo tudi mi, tudi mi bomo izseljeni v Nemčijo. Kam, ne vem. Samo, ko bom prišel v Nemčijo, se ti bom javil. Tu je bila objavljena splošna selitev. V Koritnem gre vse stran, naša cela občina bo preseljena. Zdaj so nam povedali, da bomo preseljeni v lager, dokler ne dobimo kakšnega imetja.« Takoj sem vedel, kaj bo, čim so rekli lager. Je prišel šef k meni, jaz sem pa jokal: »Nimam več kam domov.« Moj šef ni bil ne vem kako za Hitlerja, je rekel, da bo Hitler uničil cel svet.

Ko so prišli v Nemčijo, je brat pisal, da so že v Nemčiji, v lagerju, da so vse iz vasi izterali in ko bo možnost, da me pride obiskat. Na žigu je pisalo »Volkdeutsches Umziclung Lager«. Potem mi je pa šef rekel, če mu dam to karto. In je nesel županu pokazat, da je stampiljka Volkdeutsches gor. Ko je prišel nazaj, je rekel: »Ne sekiraj se Anton; ti si »folksdojč«, za tebe bo veliko boljše.« So me res začeli boljše gledati, že v nedeljo mi je šef rekel, da grem lahko z njim k maši.

Potem sem prosil šefa, če bo lahko tako uredil, da bom šel na obisk k njim. In mi je župan dobil tri dni dopusta, pa vse dovolilnice. Takrat smo se vsi najdlji tam. Bratje in sestre, ki so delali po tovarnah, so prišli v soboto in nedeljo domov, v lager, sestra Micka, ki je bila poročena, je bila z družino v drugem lagerju, je tudi prišla. Mlajši sestri sta tam hodili v šolo, sestra Milka je pa na otroke pazila v lagerju. Ata je takrat dobil enega »slikara«, da nas je vse slikal, če ne bi bili nikoli več skupaj. Ja, saj tako skupaj nismo potem več bili, dokler nismo prišli domov. Domov smo pa prišli, hvala Bogu, vsi.«

245

Ludvik Kren, rojen 1920 v Stari cerkvi na Kočevskem, danes živi v Žihpolju (Maria Rhein)

Družina Kren - mama Marija (1899–1994), oče Jožef (1878–1947), sestra Hildegard (1922), brat Jožef (1929) – se je iz Kočevskega izselila 11. 1. 1942 v Cerklje ob Krki. 1. junija 1945 so bili izgnani v Avstrijo. Ludvik Kren je od leta 1942 do leta 1944, ko je bil mobiliziran, služboval kot učitelj na Veliki Dolini. Sestra in brat danes živita v Ameriki.

Stara cerkev, foto: V. Kramarič, okoli leta 1940. Iz arhiva SEM.

Cerklje ob Krki, foto: V. Kramarič, okoli leta 1940. Iz arhiva SEM.

»Naša družina se je izselila iz Stare cerkve popoldne, 11. 1. 1942. leta. Ko smo šli na vlak, je vsak dobil svojo številko. Nismo vedeli, kam gremo, saj je bilo vedno govora, da gremo v stari Rajh. Šli smo čez Grosuplje, Zidani most v Brežice. Tam so v baraki dali ženam in otrokom čaj, morda pa smo morali takoj k vagonom, da smo prevzeli živino in poljsko orodje. Nas so peljali v Pirošico, vas nasproti Cerkelj ob Krki. Tam so nam nakazali hišo, ki pa je bila popolnoma prazna. Šipe so bile razbite, duri odprte in poškodovane, peči ni bilo. Mi smo se kar obrnili. Zima je bila, tukaj ne moreš ostati in smo šli nazaj v Cerklje. Tam smo nekaj časa stali na cesti, potem pa smo srečali sestrično mojega očeta. Oni so imeli v Cerkljah boljšo hišo in so nam dovolili, da smo se preselili tja. Tri tedne smo bili pri njih. Žimnice, ki smo jih imeli, smo dali vsak večer na tla, drugo jutro pa smo jih pospravili v majhno sobico.

Ko smo se preselili sem, smo se takoj morali javiti Nemški naseljevalni družbi, ki je vse, ki so bili tam, nakazala na delo. Tudi mojega očeta, ki je bil že 65 let star in vedno bolehen. On se je javil, da bo skrbel za živino, ker ga je to vedno veselilo. Ko je bila vigred, je vsak dan skrbel za zeleno krmo in jo vozil domov k hlevu. Nekega dne je to krmo spet pripeljal pred tisti hlev, kjer je imel živino. To ni bila njegova živina, temveč tako rekoč skupna živina. Potem je prišla soseda, stopila k vozu in kar začela grabiti tisto krmo. Moj oče je rekel: »To je za mene, za tisto živino, za katero moram jaz skrbeti.« Ona mu je odgovorila: »Sosed, to ne velja več, to ni vaše, to spada k naši skupnosti, zdaj nimate nobenega zasebnega več.« Moj oče se je potem pritožil pri odgovornih in zaprosil, da mu nekaj majhnega, zasebnega dajo, da bo tam skrbel za tisto, da se ne bo treba vsak dan javiti. Saj je bil kmet, ki je bil navajen svoje delat, sedaj pa nekakšen hlapec ali pa nastavljenec. Oče najbrž tega ni razumel in tudi ni prenesel.

Potem smo dobili na obrobju Cerkelj majhno hišico ter 6 ha zemlje, od tega 3 ha vinograda. V Stari vasi smo imeli kmetijo 27 ha veliko, od tega 22 ha gozda. Mi smo potem stanovali v tisti hiši, ki je bila zasebna last župnika iz Cerkelj. On ter njegovi dve sestri so bili izseljeni na Bavarsko. V tistem taborišču so živeli tudi eni od Kočevarjev, ki so bili tako imenovani primer A in so jih izselili v Rajh. To so bili Kočevarji, ki jim niso prisodili kmetij, ker niso toliko vredili. Ti so prišli v tisti stari Nemčiji v taborišča in so vojno preživeli v taboriščih.

Ena od teh sester župnika je večkrat prišla na obisk. Mama jo je vedno povabila in pogostila, tudi z vinom. Dala pa ji je tudi živila s seboj. Ko se je začela vekat, ji je moj oče zatrdil, da se ni treba vekati, ker mi na noben način ne bomo tukaj ostali. Enkrat ji je mama dala s seboj odojka, živega, ona pa je potlej odojka pustila v Cerkljah pri poštarju. To je bil domačin – je tam ostal, je služil za poštarja. S tistim je moja mama imela tudi dobre stike. In ko so takrat, 8. maja, ljudje šli, ko so bili vsi na begu, je moja mama vprašala ženo tistega poštarja: »Kaj pa vi mislite, da bi bilo, da bi kar tukaj ostali in dočakali kar pride?« Pa je tista žena rekla: »Gospa Kren, mislim, da je boljše, da greste, saj se ne ve, kaj bo prišlo.«

Takrat, ko so nas preselili, so obljubili, da bo vse tako, kot je bilo prej. Bodo tudi sosedje, ki so prej bili, pa se je vse razbilo, ker enostavno ni šlo, organizacija ni funkcionirala. Obljubljeno je bilo tudi, da kar bomo tukaj, doma pustili, da bomo spet dobili v isti vrednosti. Doma smo v Gottscheer Zeitung tudi brali, da so bili prejšnji prebivalci teh krajev v redu preseljeni, da se sedaj briga nemški Rajh za njih. Poleg tega, da bodo ti prebivalci dobili popolno odškodnino za to, kar so tukaj pustili, dokazujejo tudi razna pisma in poročila, da se dobro počutijo v svojem naselitvenem območju, da jim gre dobro in da gledajo optimistično v prihodnost.

Torej, sosedstvo je bilo razbito. Maša je že bila, zato ker smo imeli tudi župnika, ki se je preselil z nami. V Stari cerkvi je bila navada, da so možje po maši še malo postajali pred cerkvijo, da so se malo pomenili, pa šli skupaj v taverno, tega tukaj ni bilo. Nekakšen nemir je bil, nobeden se ni znašal, vse je skrbelo, kako bo to šlo naprej.

V noči od 8. na 9. julij 1943 so v našo hišo vdrli partizani in vse zaplenili. Po tistem so vsako noč šli v središče vasi Cerklje in so tam prenočili, zjutraj spet nazaj v hišo, kjer so sicer stanovali.

V maju 1944. leta je bila sestra poklicana na prisilno delo v Zgornjeavstrijsko, kjer je ostala do oktobra 1944. Pa ni ostala dolgo doma, ker so jo spet dodelili za prisilno delo, ko so gradili tisti jarek, ki naj bi oklopnikom zabranil, da bi vpadli v Spodnještajersko, kar se je potem izkazalo, da je bilo povsem brez smisla.

Pomladi 1945. leta pa se je začelo govoriti: »Ta družina se je odpeljala, pa tista ženska, ki ima majhne otroke, se je tudi odpeljala,« kljub temu, da so bila vedno in povsod gesla »Nobeden ne sme zapustiti zemlje!« Starši so ostali do 8. majnika, ko je bilo vsega konec. Na voziček so naložili živila in so pozno popoldne tistega dne zapustili Cerklje. Čez noč so se vozili. Mama je vodila konja za uzdo, oče je sedel na vozu. Naslednji dan so prišli v Sevnico, že kar v kolonah – vojaštvo, ki je prišlo z Balkana nazaj, med njimi civilisti, ljudje z nahrbtniki, ljudje ki so s seboj vlekli kravo, jokajoči starci in babice, vojaški tovornjaki. Moj oče je rekel: »Ne grem več, ne grem več, četudi

umrem, ostanem tukaj.« Za njega je bilo to malo lažje, ker je vedel, da v Sevnici živi njegova nečakinja, ki je imela moža, kateri se je že prej bahal, da ne drži z nacionalsocialisti, da ima zveze s komunisti, s partizani. Ko sta prišla tja, je rekel: »Je že prav, kar tukaj ostanita, nič se ne bojta. Vama se nič slabega ne bo zgodilo.« Tako sta od 9. majnika naprej tam živela, 1. julija pa je prišlo povelje od krajevne komandature, da se morajo vsi Nemci javiti in v dvajsetih minutah stati pripravljeni na glavnem trgu. S seboj se lahko vzame toliko, kot vsak misli, da more nesti. Oboroženci so hodili od hiše do hiše in so pazili, da se je to povelje izpolnilo. Od tam so šli na postajo in so jih z vlakom peljali do Laškega. Tam so ostali tri dni in v teh treh dneh so prišli vedno novi oboroženci, vedno nove patrolje in so jih vedno kontrolirali, da nimajo kaj s seboj, kar **248** je prepovedano. Tako od tega, kar so imeli s seboj, ni ostalo skoraj nič. Mama je pravila, da je mnogo ljudi tam videla zadnjč. Sestro Hildo so tam partizani vzeli s seboj in je bila do decembra 1945. leta v Rimskih toplicah na prisilnem delu. Tam je prala in likala.

Ko so stali tam v Laškem, je mama vprašala tiste oborožence, kdaj bodo za jesti dobili. Pa so pokazali pipo: »Tam je, pa pij, to je dovolj dobro zate.« Potem so šli peš k naslednjemu vlaku. S tistim so se peljali v Maribor in od tam peš v taborišče. Mama je rekla, da je bilo verjetno to Tezno pri Mariboru, da je bil to nekakšen kamnolom. Bila je strašna vročina in ko so prišli na glavni trg v Mariboru, da so tam stali ljudje, ki so ljudje ostali. Molili so jim košček kruha, kozarček vode. Veliko je bilo v koloni starih, onemoglih, na palicah, pa žen z otroki. Tam so jih spet dali na vlak. Z njimi je bil partizanski oficir. Ta jim je nemško rekel: »Potrpite, vi Nemci, vi Folksdojčerji, tudi za vas bo spet enkrat sonce sijalo.« Tudi med uniformiranci so bili taki, ki so ljudje ostali. Moj oče in mama sta se peljala do Gradca. Tam je vlak obstal. Graz je bil zelo bombardiran in kolodvor je bil sama razvalina. Tam so živeli, v razvalinah iskali lesa, da so v konzervah vodo kuhali. Krompirček je bil že pravi zaklad. Začeli so beračiti okoli. Kmalu pa je prišel tja nadzornik iz bližnjega taborišča Keiserwalt in jih je hotel odpeljati tja. Moj oče pa ni hotel iti. Mama je nato dobila delo v gostilni blizu centralnega pokopališča. Tam sem jaz potem tudi srečal svoje starše.«

Velika Dolina, foto: V. Kramarič, okoli leta 1940, iz arhiva SEM

»Jaz sem se takoj drugi dan, ko smo prišli v Cerklje, odpeljal nazaj v Graz, na učiteljsiše. Vendar ga tam ni bilo več in so nas poslali v Lipnico. Tam v barakah je bila nekakšna ekspozitura tistega učiteljsiša. Tam sem dokončal peti razred učiteljsiša. V tistih barakah so se tri leta pozneje dobili Kočevarji na begu.

Delo na Veliki Dolini sem nastopil 20. aprila 1942. leta. Imel sem enorazrednico. Poučeval sem tako slovenske kot nemške otroke. Če se prav spomnim, smo prav dobro shajali, ne spomnim se nobenih težav. Takrat sem dobil vtis in še danes ga imam, da se je enim šlo za to, da se nemščine učijo, saj je eden mojih šolarjev s Hrvaške hodil na Veliko Dolino. Njegov oče je rekel, zato, da se bo učil nemško.

Sredi aprila 1944, mislim da je bilo 14. aprila, sem bil poklican z Velike Doline k vojakom, v Berlin. Ker sem bil tako rekoč diplomiran učitelj, so me dodelili enoti, ki je bila izvežbana za oficirje, tako da sem bil mnogo po podoficirskih šolah, na Bavarskem, pa na oficirski šoli v Brnu, kjer so marca 1945 šolo razpustili, ker so bili Rusi že v deželi. Nas so potem odpeljali ob Labi v bližino Dresdena in Leibziga. Dessau je bilo tisto mesto, kjer so takrat postavili zadnjo nemško armijo, ki naj bi branila Berlin. Mi smo pa imeli pametnega generala, ki nas je tako vodil, da smo ob pravem času prišli do Labe in čez Labo v ujetništvo Amerikancev.

249

Ti so nas zbrali na enem polju, na vsakem vogalu tega polja en oklopnik, s strojnicami. Nič žice ni bilo. En teden smo živeli brez vsega. Tretji dan so nam navozili vodo, tako da smo vodo mogli piti, sicer pa nič drugega. Imel sem srečo, lahko sem se javil za na kmete, tako da sem 10. junija bil že na kmetih, sredi poletja pa sem se lahko že vozil nazaj.

S starši nisem imel nobene zveze. Ko sem se vozil domov – ja, pravim domov – je blizu Salzburga vlak obstal na odprtem in ko sem tako izstopil in sem hodil ob progi, sem srečal kolega iz vasi. »O dober dan, kaj pa ti tukaj, kaj pa ti?« »Domov,« pravim. Pa mi pravi dobesedno: »Domov? Ni nobenega doma več!« Potem sem ga vprašal: »Kje, kako, kje pa so naši?« Pravi: »Vsi so nekje v Avstriji.« Za moje starše ni vedel. Potem sem jih pa iskal. Spomnil sem se, da so mojega brata tudi poslali na prisilno delo na Štajersko. Spomnil sem se imena tiste vasi in sem šel tja. Tam sem izvedel za njega, potem sem izvedel tudi za starše. In tako smo se počasi počasi dobili.

Ko sem konec avgusta prišel do tiste gostilne v Grazu, kjer sta živela mama in oče, sem najprej videl očeta. Rekel bi, tipično zanj – stal je na vrtu s kravo. Stopil sem do njega in je rekel: »Ludvik, tukaj si!« In prvo vprašanje: »Ludvik, kdaj pa gremo spet domov?« Sem vprašal: »Kje pa je mama?« Je rekel: »Tam, v tisti hiši.« »Kje pa si, mami? Mami, tukaj sem!« »Ola, moj sin,« je rekla. »Zdaj si tukaj in jaz ti ne morem ničesar dati.« Tipično za mamó. Decembra 1945. leta je bila spet družina skupaj.

BESEDA O AVTORICI

Alenka Simikič, dipl. umetnostna zgodovinarica in etnologinja, muzejska svetovalka in vodja dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja. Preučevala je zgodovino muzeja, zadnjih deset let pa dela na področju muzejske dokumentacije. Kot ustanoviteljica delovne skupine za etnologijo pri Mednarodnem komiteju za dokumentacijo (ICOM – CIDOC) je vodila projekt “Etnološki podatkovni standardi”, katerega rezultat so mednarodni standardi za dokumentiranje etnoloških muzejskih predmetov. V zadnjem času proučuje tudi življenje ljudi iz Posavja v letih 1941–1945, tako pregnancev, kot tistih, ki so ostali doma.

250

ABOUT THE AUTHOR

Alenka Simikič is a B.A in art history and ethnology and employed as a museum adviser and head of the Documentation Department of the Slovene Ethnographic Museum. She has researched the history of the museum, and for the last decade has focused on museum documentation. As founder of the study group for ethnology with the International Committee for Documentation (ICOM – CIDOC), she headed the project “Ethnological Data Standards”, which resulted in international standards for documenting ethnological museum objects. In the past years she has researched the life of people in Posavje in 1941–1945, that is of those, who were expelled by the Germans, and of those who remained at home.